

ВПЛИВ РОДИНИ НА РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

Сімейне виховання - це керована система взаємин батьків дітей, і ведуча роль у ній належить батькам. Саме їм необхідно знати, які форми взаємин із власними дітьми сприяють гармонічному розвитку дитячої психіки й особистісних якостей, а які, навпаки, перешкоджають формуванню в дітей нормальної поведінки і здебільшого ведуть до важковихованості і деформації особистості.

Неправильний вибір форм, методів і засобів педагогічного впливу, як правило, веде до виникнення в дітей нездорових уявлень, звичок і потреб, що ставлять їх у ненормальні відносини із суспільством. Досить часто батьки бачать своє виховне завдання лише в тому, щоб домогтися слухняності. Тому дуже часто навіть не намагаються зрозуміти свою дитину, а прагнуть якнайбільше повчати, ляяти, читати довгі нотації, забуваючи про те, що нотація — це не „жива” бесіда, не розмова по душах, а нав'язування «істин», що дорослим здаються безперечними, а дитиною найчастіше не сприймаються і не приймаються, тому що просто не розуміються.

Однієї з **особливостей сімейного** виховання є постійна присутність перед очима дітей зразка поведінки своїх батьків. Наслідуючи їх, діти копіюють як позитивні, так і негативні поведінкові характеристики, навчаються правилам взаємин, що не завжди відповідають суспільно схвалюваним нормам. В остаточному підсумку це може вилитися в асоціальні і протиправні форми поведінки.

Специфічні особливості сімейного виховання найбільш яскраво виявляються в цілому ряді труднощів, з якими зіштовхуються батьки, і помилках, що вони допускають, що не може не позначитися негативним образом на формуванні особистості їхніх дітей. У першу чергу це стосується стилю сімейного виховання, вибір якого найчастіше визначається особистими поглядами батьків на проблеми розвитку й особистісного становлення своїх дітей.

Стиль виховання залежить не тільки від соціокультурних правил і норм, але і від педагогічної позиції батьків щодо того, як повинні будуватися дитячо-батьківські відносини в родині, на формування яких особистісних рис і якостей у дітей повинні направлятися їх виховні впливи. Відповідно до цього батьки визначають модель свого поведіння в спілкуванні з дитиною.

Варіанти батьківського поведіння.

Суровий – батьки діють в основному силовими, директивними методами, нав'язуючи свою систему вимог, жорстко направляючи дитину по шляху соціальних досягнень, при цьому найчастіше блокуючи власну активність і ініціативність дитини. Цей варіант у цілому відповідає авторитарному стилеві.

Пояснювальний – батьки апелюють до здорового глузду дитини, прибігають до словесного пояснення, думаючи що дитина рівна з ними і здатна до розуміння звернених до неї роз'яснень.

Автономний – батьки не нав'язують рішення дитині, дозволяючи їй самій знайти вихід із сформованої ситуації, надаючи максимум волі у виборі й

ухваленні рішення, максимум самостійності, незалежності; батьки заохочують дитину до прояву цих якостей.

Компромісний – для рішення проблеми батьки пропонують дитині щось привабливе замість здійснення якоїсь непривабливої для неї дії або розділити обов'язки, труднощі навпіл. Батьки орієнтуються в інтересах і перевагах дитини, знають, що можна запропонувати замість, на що переключити увагу дитини.

Сприяючий – батьки розуміють, у який момент дитині потрібна їх допомога і що вони можуть і повинні зробити. Вони реально беруть участь у житті дитини, прагнуть допомогти, розділити з нею її труднощі.

Співчуваючий – батьки щиро і глибоко співчують і співпереживають дитині в конфліктній ситуації, але, не починають ніяких конкретних дій. Вони тонко і чуйно реагують на зміни в стані, настрої дитини.

Потураючий (що потурає) – батьки готові почати будь-які дії, навіть на шкоду собі, для забезпечення фізіологічного і психологічного комфорту дитини. Батьки в цілому орієнтовані на дитину: вони ставлять її потреби й інтереси вище своїх, а часто і вище інтересів родини в цілому.

Ситуативний – батьки приймають відповідне рішення в залежності від тієї ситуації, у якій вони знаходяться; у них немає універсальної стратегії виховання дитини. Система вимог батьків і стратегія виховання лабільна і гнучка.

Залежний – батьки не почувають впевненості в собі, своїх силах і покладаються на допомогу і підтримку більш компетентного оточення (вихователі, педагоги і вчені) або перекладає на них свої обов'язки. Великий вплив на батьків робить педагогічна і психологічна література, з якої вони намагаються почерпнути необхідні знання про «правильне» виховання своїх дітей.

Внутрішня педагогічна позиція, погляди на виховання в родині завжди знаходять висвітлення в манері батьківського поведіння, характері спілкування й особливостях взаємин з дітьми.

Наслідком цього переконання є те, що батьки рішуче не знають, як справитися з дитиною, що виявляє негативні емоції. Виділяються наступні **стилі батьківського поведіння**:

«Командир-генерал». Цей стиль виключає альтернативи, тримає події під контролем і не дозволяє виражати негативні емоції. Основними засобами впливу на дитину такі батьки вважають накази, команди і погрози, покликані ефективно контролювати ситуацію.

«Батько-психолог». Деякі батьки виступають у ролі психолога і намагаються аналізувати проблему. Вони задають питання, спрямовані на діагностику, інтерпретацію й оцінку, припускаючи, що мають вище знання. Це в корені убиває спроби дитини відкрити свої почуття. Батько-психолог прагне вникнути в усі деталі з єдиною метою — направити дитину по правильному шляху.

«Суддя». Цей стиль батьківського поведіння дозволяє вважати дитину винною до винесення вироку. Єдине, до чого прагнуть такі батьки, — довести власну правоту.

«Священик». Стиль батьківського поводження, близький до вчительського. Повчання зводяться переважно до моралізування з приводу того, що відбувається. На жаль, цей стиль безликий і не має успіху в рішенні сімейних проблем.

«Цинік». Такі батьки звичайно повні сарказму і намагаються, так чи інакше, принизити дитину. Основна їх «зброя» — глузування, прізвиська, сарказм або жарти, здатні «покласти дитину на лопатки».

Крім того, розглянуті вище стилі батьківського поводження аж ніяк не мотивують дитину до виправлення, а тільки порушують головну мету — допомогти їй навчитися вирішувати свої проблеми. Це приведе тільки до того, що дитина буде почувати себе знедоленою. А коли дитина відчуває негативні почуття стосовно себе, вона стає замкнутою, не бажає спілкуватися з іншими, аналізувати свої почуття і поведінку.

При цьому серед **несприятливих факторів сімейного виховання** відзначають, насамперед, такі, як неповна родина, аморальний спосіб життя батьків, асоціальні антигромадські погляди й орієнтації батьків, їх низький загальноосвітній рівень, педагогічна неспроможність родини, емоційно-конфліктні відносини в родині.

Очевидно, що загальноосвітній рівень батьків, наявність або відсутність повної родини свідчать про такі важливі умови сімейного виховання, як загальнокультурний рівень родини, її здатність розвивати духовні потреби, пізнавальні інтереси дітей, тобто повною мірою виконувати функції інституту соціалізації. Разом з тим, самі по собі такі фактори, як освіта батьків і склад родини ще не характеризують з повною вірогідністю способу життя родини, ціннісних орієнтацій батьків, співвідношення матеріальних і духовних потреб родини, її психологічного клімату й емоційних відносин.

Таким чином, виходячи з результатів кримінологічних, психолого-педагогічних і медико-соціальних досліджень, можна виділити наступні **фактори соціального ризику**, що негативно позначаються на репродуктивних функціях родини:

соціально-економічні фактори (низький матеріальний рівень життя родини, погані житлові умови);

медико-санітарні фактори (екологічно несприятливі умови, хронічні захворювання батьків і обтяжена спадковість, шкідливі виробничі умови батьків і особливо матері, антисанітарія і зневага санітарно-гігієнічними нормами, неправильна репродуктивна поведінка батьків і особливо матері);

соціально-демографічні фактори (неповна або багатодітна родина, родини зі старими батьками, родини з повторними шлюбами і зведеними дітьми);

соціально-психологічні фактори (родини з деструктивними емоційно-конфліктними відносинами чоловіка і жінки, батьків і дітей, педагогічною неспроможністю батьків і їх низьким загальноосвітнім рівнем, деформованими ціннісними орієнтаціями);

кримінальні фактори (алкоголізм, наркоманія, аморальний і паразитичний спосіб життя батьків, сімейні deboші, прояви жорстокості і садизму, наявність засуджених членів родини, прихильних до субкультури злочинного світу).

Наявність того або іншого фактора соціального ризику не означає обов'язкового виникнення соціальних відхилень у поведженні дітей, воно лише

вказує на великий ступінь імовірності цих відхилень. При цьому одні фактори соціального ризику виявляють свій негативний вплив стабільно і постійно, інші з часом або підсилюють, або послабляють свій вплив.

Серед **функціонально неспроможних, що не справляються з вихованням** дітей більшість **родин** складають родини, що характеризуються несприятливими соціально-психологічними факторами, так названі конфліктні родини, де хронічно загострені відносини чоловіка і жінки, і педагогічно неспроможні родини з низькою психолого-педагогічною культурою батьків, неправильним стилем дитячо-батьківських відносин. Спостерігаються найрізноманітніші неправильні **стилі** дитячо-батьківських **відносин**: жорстоко-авторитарний, педантично-підозрілий, умовляючий, непослідовний, відсторонено-байдужий, потураючи-поблажливий і ін. Як правило, батьки із соціально-психологічними і психолого-педагогічними проблемами усвідомлюють свої труднощі, прагнуть звертатися по допомогу до педагогів, психологів, однак далеко не завжди без допомоги фахівця здатні справитися з ними, зрозуміти свої помилки, особливості своєї дитини, перебудувати стиль відносин у родині, вийти з тривалого внутрішньородового, шкільного або іншого конфлікту.

Разом з тим, є такі родини, що не усвідомлюють свої проблеми, але умови життя в них настільки важкі, що вони загрожують життю та здоров'ю дітей. Це, як правило, **родини з кримінальними факторами ризику**, де батьки через свій антигромадський або злочинний способи життя не створюють елементарних умов для виховання дітей, допускають жорстоке поводження з дітьми, жінками, де має місце залучення дітей, підлітків у злочинну й антигромадську діяльність.

Найбільшу небезпеку по своєму негативному впливу на дітей представляють **кримінально-аморальні родини**. Життя дітей у таких родинах через жорстоке поводження, п'яних дебошів, сексуальної розбещеності батьків, відсутності елементарної турботи про утримання дітей найчастіше перебуває під загрозою. Це так названі соціальні сироти (сироти при живих батьках), виховання яких повинно бути покладене на державно-суспільне піклування. У протилежному випадку дитину чекає раннє бродяжництво, втечі з дому, повна соціальна незахищеність як від жорстокого поводження в родині, так і від кримінального впливу.

Асоціально-аморальні родини, у відповідності зі своїми специфічними соціально-психологічними характеристиками, вимагають іншого підходу.

На практиці до асоціально-аморальних родин найчастіше відносять родини з відвертими корисливими орієнтаціями, що живуть за принципом "ціль виправдує засоби", у яких відсутні моральні норми й обмеження. Зовні обстановка в цих родинах може виглядати цілком благоприспорою, рівень життя досить високий, але духовні цінності підмінені винятково корисливими орієнтаціями з досить нерозбірливими засобами їхнього досягнення. Такі родини, незважаючи на свою зовнішню респектабельність, завдяки своїм перекрученим моральним уявленням, також негативно впливають на дітей, безпосередньо прищеплюючи їм антигромадські погляди і орієнтації.

Іншого підходу також вимагають конфліктні і педагогічно неспроможні родини.

Конфліктна родина - де по різних психологічних причинах особистісні взаємини чоловіка і жінки будуються не за принципом взаємоповаги і взаєморозуміння, а за принципом конфлікту, відчуження.

Педагогічно неспроможні, як і конфліктні, родини не роблять на дітей позитивного впливу. Формування антигромадських орієнтації в дітей у цих родинх відбувається тому, що за рахунок педагогічних помилок, важкої морально-психологічної атмосфери тут втрачається виховна роль родини, і вона починає уступати іншим інститутам соціалізації, що грає несприятливу роль.

На практиці педагогічно неспроможні родини виявляються найбільш важкодоступними для виявлення причин і несприятливих умов, що зробили негативний вплив на дітей, що найчастіше характеризуються найбільш **типовими, неправильно сформованими педагогічними стилями** у функціонально неспроможних родинх, що не справляються з вихованням дітей.

Потураючи-поблажливий стиль, коли батьки не приділяють значення провинам дітей, не вбачають у них нічого страшного, вважають, що "усі діти такі", або міркують так: "Ми самі такими ж були. Позиція кругової оборони, яку також може займати значна частина батьків, будуючи свої відносини з оточуючими за принципом "наша дитина завжди права". Такі батьки досить агресивно відносяться до усіх, хто вказує на неправильне поведіння їхніх дітей. Діти з таких родин страждають особливо важкими дефектами моральної свідомості, вони брехливі і жорстокі, досить важко піддаються перевихованню.

Демонстративний стиль, коли батьки, частіше мати, не соромлячись, всім і кожному скаржаться на свою дитину, розповідають на кожному кроці про його провини, явно перебільшуючи ступінь їх небезпечності, у голос заявляють, що син росте "бандитом" та інше. Це приводить до втрати в дитини соромливості, почуття каяття за свої вчинки, знімає внутрішній контроль за своєю поведінкою, відбувається озлоблення стосовно дорослих, батьків.

Педантично-підозрілий стиль, при якому батьки не вірять, не довіряють своїм дітям, піддають їх образливому тотальному контролю, намагаються повністю ізолювати від однолітків, друзів, прагнуть абсолютно контролювати вільний час дитини, коло його інтересів, занять, спілкування.

Жорстоко-авторитарний стиль характерний батькам, що зловживають фізичними покараннями. До такого стилю відносин більше схильний батько, що прагне з будь-якого приводу жорстоко побити дитину, який вважає, що існує лише один ефективний виховний прийом - фізична розправа. Діти звичайно в подібних випадках ростуть агресивними, жорстокими, прагнуть кривдити слабких, маленьких, беззахисних.

Умовляючий стиль є протилежним жорстоко-авторитарному стилеві. В цьому випадку батьки виявляють стосовно своїх дітей повну безпорадність, воліють перестерігати, нескінченно умовляти, пояснювати, не застосовуючи при цьому ніяких вольових впливів і покарань.

Відсторонено-байдужий стиль виникає, як правило, у родинх, де батьки, зокрема мати, поглинені улаштуванням свого особистого життя. Вийшовши вдруге заміж, мати не знаходить ні часу, ні щиросердечних сил для своїх дітей від першого шлюбу, байдужа як до самих дітей, так і до їх вчинків. Діти надані

самі собі, почувають себе зайвими, прагнуть менше бути вдома, з боєм сприймають байдужо-відсторонене відношення матері.

Виховання по типу "кумир родини" часто виникає стосовно "пізніх дітей", коли довгоочікувана дитина нарешті народжується в літніх батьків або самотньої жінки. У таких випадках на дитину готові молитися, усі його прохання і примхи виконуються, формується крайній егоцентризм, егоїзм, першими жертвами якого стають самі ж батьки.

Непоследовний стиль - коли в батьків, особливо в матері, не вистачає витримки, самовладання для здійснення послідовної виховної тактики в родині. Виникають різкі емоційні перепади у відносинах з дітьми - від покарання, сліз, лайки до „умильно-пестливого” прояву, що приводить до втрати батьківського впливу на дітей. Підліток стає некерованим, непередбаченим, нехтуючи думкою старших, батьків. Потрібна терпляча, тверда, послідовна лінія поведінки вихователя, психолога.

Перерахованими прикладами далеко не вичерпуються типові помилки сімейного виховання. Однак виправити їх набагато складніше, ніж знайти, оскільки педагогічні прорахунки сімейного виховання найчастіше мають затяжний хронічний характер. Особливо важко виправити і важкі по своїх наслідках холодні, відчужені, а порою і ворожі відносини батьків і дітей, що втратили свою теплоту і взаєморозуміння. Взаємне відчуження, ворожість, безпорадність батьків у таких випадках порою доходять до того, що вони самі звертаються по допомогу в міліцію, службу із справ неповнолітніх, просять, щоб їхнього сина або дочку відправили в спецшколу. У деяких випадках ця міра, дійсно, виявляється виправданою, оскільки вдома вичерпані усі засоби, і перебудова відносин, що не відбулася вчасно, практично вже стає неможливою внаслідок загостреності конфліктів і взаємної ворожості.

Помилки сімейної педагогіки особливо яскраво виявляються в системі покарань і заохочень, які використовуються у родині. У цих питаннях потрібна особлива обережність, обачність, почуття міри, що підказуються батьківською інтуїцією і любов'ю. Як надмірне потурання, так і надмірна жорстокість батьків однаково небезпечні у вихованні дітей. Взагалі неблагополуччя в родині треба попереджувати задовго до того, як дитина потрапить в поле зору органів соціальної служби.

Тому потрібно постійно вести пошук ефективних шляхів педагогічного керівництва вихованням школярів у родині. І один з таких шляхів - це всебічне вивчення родини, її виховних умов.

Для вивчення родини в цілому, рівня її соціально-педагогічної цінності виділені загальні критерії ефективності виховання підлітка у родині:

- Розуміння батьками мети і завдань сімейного виховання;
- Усвідомлення батьками соціальної відповідальності;
- Позитивне відношення батьків до педагогічного керівництва з боку навчального закладу;
- Систематичне підвищення рівня педагогічних знань батьками, уміння застосовувати їх у практиці сімейного виховання;
- Єдність і узгодженість школи і родини у вихованні дітей.

На основі цих критеріїв визначені рівні виконання батьками виховної функції родини.

ПЕРШИЙ РІВЕНЬ. Батьки розуміють вимоги до виховання дітей, мету і завдання сімейного виховання; позитивно сприймають педагогічну допомогу школи, працюють над підвищенням рівня педагогічних знань, узгоджують свої вимоги до дитини з вимогами школи.

ДРУГИЙ РІВЕНЬ. Батьки розуміють мету і завдання сімейного виховання, прагнуть отримувати педагогічні знання, позитивно реагують на керівництво школою вихованням дітей у родині. Однак не завжди правильно застосовують педагогічні знання в практиці сімейного виховання, не завжди узгоджують свої вимоги з вимогами школи, не систематично контролюють навчання дитини.

ТРЕТІЙ РІВЕНЬ. Батьки не підтримують належних контактів зі школою, часто безвідповідально відносяться до виховання, низький рівень педагогічних знань. В окремих випадках батьки аморально поведуться, що накладає відповідний відбиток на формування особистості дитини. Такий рівень особливо характерний для неблагополучних родин.

Відповідно цим рівням виділяються три групи батьків:

Батьки першої групи відповідальні за виховання дітей, у них гарна психолого-педагогічна готовність.

Батьки другої групи відповідальні за виховання дітей, але в силу недостатніх педагогічних знань і умінь не завжди правильно впливають на дитину. Ці батьки потребують допомоги через лекції, бесіди, індивідуальні консультації з питань сімейного виховання.

Батьки третьої групи не справляються з покладеними на них обов'язками по вихованню дітей. Ця категорія батьків має потребу в постійній увазі. При цьому необхідна системна узгоджена робота психологів, соціальних педагогів, вчителів по виявленню дійсних причин неблагополуччя в родині, виходячи з яких потім будувати педагогічну освіту батьків цього рівня.

Головне місце в педагогічній освіті батьків належить школі. Педагогічні знання батьки можуть отримати на лекціях, бесідах, батьківських зборах, конференціях і т.д. Але не всі батьки отримують ці знання через різні форми освіти систематично, є такі що відвідують бесіди, батьківські збори від випадку до випадку. Саме в цю категорію входять батьки з родин, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Соціальний педагог може організувати бесіди з батьками, за період навчання їхніх дітей у коледжі, по наступних темах:

1. Здорова моральна атмосфера родини - необхідна умова правильного виховання дитини.
2. Значення однакових вимог у вихованні дитини.
3. Врахування вікових, психологічних та індивідуальних особливостей у процесі виховання.
4. Виховання позитивних навичок і звичок у підлітків.
5. Про форми заохочення і покарання.
6. Режим дня школяра як необхідна умова правильного виховання.
7. Виховання навичок і звичок культури поведінки.
8. Єдність вимог з боку коледжу і батьків.
9. Чому дитина стає впертою, примхливою, егоїстичною.
10. Виховання скромності та витримки у дітей.
11. Чому дитина стає „важкою”?

12. Відношення дитини до праці, навчання трудовим навичкам і умінням.

13. Виховання почуттів любові і поваги до матері.

Знання особливостей родини, визначення на їх основі умовних груп батьків дозволить здійснювати диференційований і індивідуальний підхід у керівництві вихованням школярів у родині.